

Olga Kunst-Gnamuš

*Pedagoški inštitut pri Univerzi
Edvarda Kardelja v Ljubljani*

KAKO JEZIKOVNI POUK POVEZATI Z GOVORNO DEJAVNOSTJO*

Uvod

Na to vprašanje bom skušala odgovoriti s primerom govornega dejanja vprašanje-odgovor in obravnavo vprašalnega zaimka kot enega izmed sredstev za izražanje vprašanj. Seveda ne bom zajela vseh, z vpraševanjem povezanih oblik govorne dejavnosti.

Da bi lahko uresničili navezave med jezikovnim poukom in govorno dejavnostjo, moramo:

- opisati sestavo govornega dejanja in sredstva za njegovo izražanje,
- zajeti govorne položaje, ki so značilni za izražanje ustreznega govornega dejanja,
- jezikovni izraz obravnavati tako, da uzavestimo njegov pomen in vlogo pri oblikovanju sporočila.

Vprašanja in odgovori so temeljna oblika, prek katere spoznavamo svet in se sporazumevamo. Zato ni naključno, da rabi vprašanjski posveča že od nekdaj veliko pozornost didaktika kot teorija pouka, da so vprašalnice sredstvo razčlenjevanja povedi in besedil pri jezikovnem pouku in pouku sploh. Kljub temu pri jezikovni vzgoji nismo uspeli povezati jezikovnega pouka z rabo; vprašalnice po stavčnih členih in vprašalni zaimki ostajajo mrtvo slovnično znanje, ki za učenca nima nobenih stičnih točk s tako širokim področjem govorne dejavnosti, kot je zastavljanje vprašanj in iskanje odgovorov.

Vprašanje in odgovarjanje je pomembna oblika sporazumevanja med otroki in starši posebej v predšolskem obdobju. Otroci so gostobesedni izpraševalci in tešijo spoznavno radovednost z neprestanim *Kaj je to, zakaj*. . . Starši pogosto niso pripravljeni ali zmožni odgovarjati na zapletene in dolge verige vprašanj. V šoli, kjer bi morale postati zastavljanje vprašanj in iskanje odgovorov temeljna oblika sporazumevanja pri reševanju problemskih položajev, se stanje spremeni. Obravnava se ne začne z vprašanjem, ampak se učencu ponudijo že oblikovani odgovori. Toda če odgovor ne sledi vprašanju, ostane prikrita njegova vloga. Zato učenci pogosto ne vedo, čemu je namenjeno novo znanje. Tudi vlogi izpraševalca in izprašanca se zamenjata; vprašuje učitelj, odgovarja učenec. Vprašanja pa se najpogosteje navezujejo na podatke o učni snovi in ne na razumevanje, rabo, sintezo ali vrednotenje znanja.

Vprašanja nižjega nivoja obsegajo po domačih raziskovalnih izsledkih 74,1 % vseh vprašanj, zahtevnejša vprašanja višjega nivoja pa le 19,9 %; povzeto po B. Marentič-Požarnik, L. Plut-Pregelj, 1980, s. 38. Ti avtorici sta v omenjenem delu obravnavali vlogo vprašanja pri pouku in pripravili polprogramirane vaje za razvijanje zmožnosti vpraševanja.

Naloga k sporazumevanju usmerjene jezikovne vzgoje je, da uzavesti spoznavno vlogo vprašanja in odgovora ter ta temeljni položaj ujame tudi pri obravnavi ustreznih jezikovnih izraznih sredstev.

*Razprava je sestavina raziskave Komunikacijski model jezikovne vzgoje, s katero želim k sporazumevanju usmerjeno vzgojo utemeljiti na spoznanjih teorije govornega dejanja in deloma pragmalingvistike. Poročilo o raziskavi bo v kratkem na voljo na Pedagoškem inštitutu.

Zato bom najprej naštela temeljne cilje v zvezi s to temo, nato pa predlagala nekaj sporočanjkih tem, ki spodbujajo rabo vprašanja in uzaveščajo postopke vpraševanja.

Vzgojno-izobraževalni cilji:

- učenci spoznajo, da je zastavljanje vprašanj pomembna oblika reševanja problemskih položajev;
- ugotovijo, da je na vprašanje mogoče odgovoriti na več mogočih načinov;
- opazujejo zveze med vprašanjem in odgovorom;
- se seznanijo s postopki vpraševanja in odgovarjanja v skladu s sporočilno namero;
- spoznajo, da je vprašanje in odgovor izvorna podstava povedi in besedila in opazujejo, kako se temeljno razmerje med vprašanjem in odgovorom zrcali v zgrajenosti povedi in besedila;
- spoznajo jezikovni izraz vpraševanja, to je vprašalne zaimke, s katerimi oblikujemo dopolnjevalna vprašanja, ter besedni red in intonacijo kot sredstvo za izražanje odločevalnih vprašanj.

Vprašanje – govorno dejanje

Vprašanje je govorno dejanje, pri katerem se sporočevalec obrača na naslovnika s pričakovanjem, da mu bo ta sporočil zaželeni podatek. Zvedeti želi za predmetnopomenske sestavine ali resničnostno vrednost propozicijske sestavine sporočila.

Vprašujemo torej tedaj, kadar so naši podatki o predmetni vsebini pomanjkljivi, bodisi da nam manjkajo nekatere predmetnopomenske sestavine bodisi da ne vemo, ali je naša postavka o predmetni vsebini pravilna ali napačna. Domnevamo, da ima iskani podatek naslovnik in da nam ga bo voljan in pripravljen sporočiti. Šele naši in naslovnikovi podatki skupaj omogočajo sestaviti propozicijsko sestavino sporočila.

1. Dopolnjevalna vprašanja

Z dopolnjevalnimi vprašanji sporočevalec vprašuje po propozicijskih pomenskih sestavinah, tako da na mesto manjkajočega pomenskega določila postavi vprašalni zaimek. V izrazni uresničitvi povedi je ta nosilec stavčnega poudarka in stoji praviloma na začetku povedi, ki jo izrečemo v pripovedni intonaciji. Vprašanje je namreč dovolj jasno izraženo z leksičnim sredstvom.

Za primer vzemimo pomenski okvir glagola *odpotovali*. Ta zahteva obvezno določanje vršilca in smeri dejanja, lahko pa povprašamo tudi po neobveznih okoliščinah dejanja.

Pomenska sestava propozicije: <i>odpotovali</i> :	vršilec	smer,	čas
	?	Beograd,	jutri
	Janez,	?	jutri
	Janez,	Beograd,	?

S prestavitvijo vprašalnega zaimka ali prislova, s katerim zapolnimo prazna mesta v propoziciji, na začetni položaj, dobimo naslednje povedi:

Kdo bo jutri odpotoval v Beograd

Kam bo jutri odpotoval Janez?

Kdaj bo Janez odpotoval v Beograd?

Z vprašalnimi zaimki vprašujemo po predmetnopomenskih sestavinah povedi, ki opravljajo skladenjske vloge osebk, predmeta ali prislovnega določila:

Os.	Pov.	Pr.	P. d.
Kdo-kaj		koga-česa	kdaj
		komu-čemu	kam
		koga-kaj	kje
		kom-čem	zakaj
		kom-čim	čemu
			kako

Po pomenskih določilih s samostalnikom poimenovane predmetnosti vprašujemo s *kakšen, kateri, čigav, koliko*.

Primeri vprašanj:

Kdo je obiskal Mojco?
Koga je obiskal Lojze?
Kdaj je Lojze obiskal Mojco?
Zakaj je Lojze obiskal Mojco?

Odgovori:

Lojze.
Mojco.
Včeraj.
Zaradi bolezni.

Vprašalni zaimek opravlja naslednje vloge:

- je nosilec sporočilne funkcije vpraševanja,
- določa skladenjsko vlogo predmetnopomenskega podatka, po katerem vprašuje.

V odgovoru sporočimo iskani predmetnopomenski podatek in mu dodelimo skladenjsko vlogo, določeno že z vprašalnim zaimkom. Praviloma na vprašalne povedi odgovorimo samo s pomensko sestavino, po kateri smo bili vprašani. Če pa odgovorimo stavčno, je sporočeni podatek jedro nastale povedi in je nosilec stavčnega poudarka.

Kdo je obiskal Mojco? *Peter* jo je obiskal.
 Obiskal jo je *Peter*.

Kaj je propozicija vprašalnih povedi oziroma kaj pomenijo vprašalni zaimki, kaj je njihov predmetnopomenski denotat? Obe vprašanji pripeljeta do enakega odgovora. V odločevalnih vprašalnih povedih propozicijska vsebina ni v celoti določena. Na mestu, ki ga zaseda vprašalni zaimek, manjka pomenski podatek. Oglejmo si to ob pomenskem okviru glagola priti, ki zahteva obvezno določanje vršilca dejanja.

SPOROČEVALEC

NASLOVNIK

Vprašanje:

Odgovor:

Vpraš. funkcija

Kdo je prišel?

Peter

= denotat (predmetni pomen)

Skl. vloga

Predmetna (propozicijska) vsebina: Prišel je Peter.

Prišel je Peter

izhodišče jedro

V odgovoru je naslovnik sporočil referenta, ki v povedi opravlja vlogo osebk; vprašalni zaimek, ki je nosil vlogo vpraševanja in podatek o skladenjski vlogi manjkajočega po-

datka, je dobil svoj denotat. Odgovor je torej določil predmetni pomen vpraševalnega zamka, vprašanje in odgovor skupaj pa tvorita propozicijsko vsebino *Prišel je Peter*. V vprašanju vsebovani del je izhodišče, v odgovoru sporočeni del je jedro nastale povedi.

Razmerja med vprašanjem in odgovorom zanimivo osvetljujejo teorijo govornega dejanja in omogočajo naslednje izpeljave:

1. govorno dejanje je sodelovalno dejanje v smislu, da že naslovnik vpliva na oblikovanje sporočila in s svojim odgovorom sporočilo sooblikuje. Njegova udeležba je pri raznih govornih dejanjih različna. V našem primeru sooblikuje predmetno (propozicijsko) vsebino sporočila.

Ali smo udejanjili dejanje vpraševanja, če naslovnik na vprašanje ni odgovoril? Ali smo zabavali naslovnika, če se je ta dolgočasil? Ali smo zapovedali naslovniku, če ta zaželenega dejanja ni udejanjil? Teorija govornega dejanja povezuje sporočevalca in naslovnika v sporazumevalno celoto, ki skupaj oblikujeta sporočilo in odgovor nanj.

2. V povedi uresničeni stavčni člen je sestavljen iz naslednjih pomenskih podatkov: sporočilne vloge (vprašalni zaimek opravlja vlogo vpraševanja), skladenskopomenske vloge (vprašalni zaimek je eden izmed stavčnih členov) ter predmetnopomenskega podatka (tega določa vprašalnemu zaimku odgovor).

Te izpeljave je mogoče ponazoriti tudi s primeri drugih govornih dejanj.

2. Odločevalna vprašanja

Odločevalno vprašanje zastavljamo tedaj, kadar smo oblikovali postavko o resničnosti vrednosti propozicijske vsebine, na naslovnika pa se obračamo z željo, da bi jo zatrdil ali ovrzel.

Sporočevalec lahko oblikuje postavko o predmetni vsebini v celoti, lahko pa le o njenih posameznih sestavinah:

? odpotovati, Peter, Beograd, jutri

odpotovati, ? Peter, Beograd, jutri

odpotovati, Peter, ?, Beograd, jutri

odpotovati, Peter, Beograd, ? jutri

Odločevalna vprašanja izrazimo z značilnim besednim redom in vprašalno intonacijo; vprašani podatek je nosilec jakostnega težišča.

(1) *Bo Peter jutri odpotoval v Beograd?*

(2) *Bo odpotoval jutri v Beograd Peter? (ne morda Jure)*

(3) *Bo Peter jutri odpotoval v Beograd? (ne morda v Zagreb)*

(4) *Bo Peter odpotoval v Beograd jutri? (ne morda pojutrišnjem)*

Vprašanja se med seboj razlikujejo, saj z njimi preverjamo razne postavke o predmetni vsebini sporočila. Na vsako izmed vprašanj lahko naslovnik odgovori z *da* ali *ne*. Odgovor *da* povsem zadovolji sporočevalčevo radovednost. Odgovor *ne*, s katerim postavko ovržemo, pa ne zadošča in zahteva dodatno pojasnilo o pravilni pomenski sestavini. Če odgovorimo samo z *ne*, smo nevljudni in nepripravljeni, da bi zadovoljili sporočevalčevo potrebo po podatku. Če ne vemo, sevêda to tudi povemo; če podatka nočemo ali ne smemo povedati, se lahko izmaknemo s podobnim odgovorom ali pa to odkrito povemo.

Vprašanja (2) do (4) bi lahko izrazili tudi z dopolnjevalnimi vprašanji (Kdo bo jutri odpotoval v Beograd? Kdaj bo Peter odpotoval v Beograd? Zakaj se torej odločamo za dopolnjevalna vprašanja? Tako vprašanje je izrazno preprostejše in informacijsko bogatej-

še, zato bo odgovor za naslovnika manj naporen. Postavke so že oblikovane, naslovnik jih le zatrdi ali ovrže. Če jih ovrže, so potrebna dodatna pojasnila. Lahko pa je odločevalno vprašanje tudi izraz taktike. Če vprašamo z že oblikovano postavko o pomenski sestavini, je verjetnost, da pridemo do pravega odgovora večja, kot če se pokažemo povsem nevedne. Naslovnik nam pripiše določeno stopnjo obveščenosti in jo samo še dopolni ali popravi. Če smo povsem nevedni, je večja verjetnost, da nas bo v nevednosti tudi pustil. Težje namreč prenašamo napačne podatke kot nevednost. Naše razmerje do sporočevalca je drugačno, če nas povpraša npr. *Kdo je začetnik teorije govornega dejanja*, kot pa če pride pred nas z že oblikovano postavko o njem. V drugem primeru izkaže svoje znanje in v kolikor je to tudi predmet našega zanimanja, je motivacija za sporazumevanje obojestranska.

3. Sestavljena (dvojna) vprašanja

Posebno obravnavo zahtevajo vprašanja z naslednjo obliko:

Me je kdo iskal?

A mi lahko kdo pomaga?

Je kdo videl mojo torbico?

A mi lahko poveste, kje je Peter?

– *kam je odšla Mojca?*

– *zakaj niste rešili problema?*

Posebno vlogo teh vprašanj razodevata dve dejstvi. Najprej dejstvo, da na ta vprašanja ne moremo odgovoriti samo z *da* ali *ne*. Če na vprašanje *Je kdo videl mojo torbico*, odgovorimo samo z *da*, mora nujno slediti tudi odgovor, kje. Sestavljenost teh vprašanj jasno razodevajo primeri, v katerih odločevalnemu vprašanju v glavnem stavku sledi dopolnjevalno vprašanje v odvisnem: *A mi lahko kdo pove, kje je Peter?* S takim vprašanjem se obračamo na več naslovnikov. Najprej med njimi poiščemo tistega, ki se je pripravil odzvati z odgovorom. Naslovnik, ki se je odločil za odgovor, pa se mora odzvati še z dopolnilnim odgovorom. To so torej taktična vprašanja, ki spodbujajo naslovnike, da se odzovejo.

4. Posebno skupino tvorijo dopustitvena vprašanja. Z njimi ne vprašujemo po podatkih, ampak iščemo privoljenje za dejanje:

Mama, a lahko pojem smetano?

Mama, a lahko grem v kino?

Mama, a smem k sosedom?

Izražamo jih v obliki odločevalnih vprašanj. Sodelujeta naklonski glagol ali prislov dopustitve (smem, lahko).

5. Vprašalne povedi, ki ne opravljajo vloge vpraševanja (posredna govorna dejanja)

Če prihaja do neskladja med obliko povedi in njeno dobesedno ter dejansko sporočilno funkcijo, govorimo o posrednih (indirektnih) govornih dejanjih. Katera govorna dejanja lahko udejanjamo z vprašalnimi povedmi?

5.1. Vprašalna poved ima lahko vlogo poudarjene, čustveno obarvane trditve, torej ravno nasprotno od tega, kar dejansko pomeni.

A ni bilo prijetno?

A ni Jure pameten fant?

A ni Petra srčkana deklica?

Pomenska podstava teh povedi je naslednja:

Prijetno je bilo, ali ne?
Jure je pameten fant, ali ne?
Petra je srčkana deklica, ali ne?

Te povedi so nastale s pretvorbo trditve in odločevalnega vprašanja o zatrjeni vsebini. Ker sočasno zatrjujejo in vprašujejo, imajo namen naslovnika spodbuditi, da bi tudi on pritrdil resničnosti sporočene vsebine in se tako pridružil naslovnikovemu doživljanju ob sporočeni dejanskosti. Naslovník se seveda lahko upre tej sugestiji rekoč, da se mu zdi Peter prav neumen in da se je na zabavi ni počutil posebno prijetno. Toda s takim odgovorom odkloni sporočevalčevo ponudbo po doživljajskem sodelovanju. V večji meri kot vsebina sporočila je prav to predmet sporočila. Zato takih ponudb ni smotrno odklanjati, če pa že, raje v obliki vprašanja *A se ti zdi, da je tako?* S takim odgovorom naslovník spodbudi sporočevalca k ponovnemu premisleku in tudi njega potisne v enak položaj, namreč, da bi si premislil in skušal uravnati svoje doživljanje z njegovim.

5.2. Že pri obravnavi govornih dejanj z velelno sporočilno funkcijo smo srečali vprašanja v vlogi prošnje ali zahteve, tako da z njimi povprašamo naslovnika po njegovi pripravljenosti ali zmožnosti za dejanje.

A bi ne pripravili zabave?
A bi morda poslušal glasbo?
Zakaj bi danes ne šla v kino?

Naslovnika spodbujamo k dejanju tako, da ga povprašamo po razlogu, ki bi govoril zoper dejanje.

Medtem ko s poprejšnjimi vprašanji zahtevo omilimo, jo z naslednjimi okrepimo in ji damo grozeč prizvok:

A boš utihnil ali ne?
A greš spat ali ne?

5.3. Med posredna vprašanja uvrščamo tudi retorična vprašanja. Sporočevalec naslovnika vprašuje, čeprav je odgovor znan obema, ali ga morda želi sporočiti sam. Tako želi usmeriti naslovnikovo pozornost in zbuditi njegovo zanimanje:

A je takle prepirček lahko razlog za ločitev?
A ti nisem rekla, da moraš Petra pozabiti?

Prvo vprašanje pričakuje samo odgovor ne, drugo samo odgovor da, zato ne opravlja vloge vpraševanja, ampak prek vpraševanja ponuja in utrjuje odgovora:

Takle prepirček ne more biti razlog za ločitev.
Rekla sem ti, da moraš Petra pozabiti.

Odgovor, ponujen v obliki vprašanja, želi spodbuditi naslovnikovo odprtost in dojemljivost za zatrjeno sporočilo.

Vprašanje pri jezikovnem pouku in sporočanju

Izražanje vprašanj

Dopolnjevalna vprašanja izražamo z vprašalnimi zaimki, odločevalna z besednim redom in vprašalno intonacijo, lahko tudi s členkom *a/ali*.

Tukaj se bomo ustavili le pri prvi možnosti in skušali odgovoriti na vprašanje, kako zasnovati obravnavo vprašalnih zaimkov in kako speti opisane in druge oblike primernih govornih dejavnosti z jezikovnim poukom.

Pri oblikoslovju spoznajo učenci vprašalne zaimke kot tisto besedno vrsto, ki za razliko od poimenovalnih besednih vrst (samostalnika, pridevnika in prislova) predmetnosti ne poimenujejo, ampak po njej vprašujejo. Vprašujemo po vseh pomenskih kategorijah, ki jih lahko tudi poimenujemo (bitjih, stvareh in pojmi, lastnostih, okoliščinah), zato vprašalne zaimke členimo na samostalniške, pridevniške in prislovne, le da pri vpraševanju predmetnosti ni potrebno členiti tako nadrobno kot pri poimenovanju, zadostuje členitev na človeško in vse drugo (kdo-kaj).

Pri skladnji se z vprašalnimi zaimki ponovno srečamo kot tisto sestavino stavka (stavčnim členom), ki vprašuje po manjkajočem predmetnopomenskem podatku in ki zaseda skladijske vloge osebka, predmeta ali prislovnega določila.

Pri sporočanju spoznavamo govorna dejanja vpraševanja, raziskujemo način izražanja vprašanj glede na to, po čem vprašujemo in na koga vprašanje naslavljamo. Torej isti jezikovni pojav opazujemo iz treh zornih kotov:

Predmetni pomen	Bitja stvari pojmi	Lastnosti: kakovost vrsta svojina	Okoliščine: kraj čas vzrok način	Besedne vrste po razmerju do predmetnosti
Razmerje				
Poimenovanje	samostalnik	pridevnik	prislov	
Vpraševanje	kdo-kaj	kakšen kateri čigav	kje, kam, kod kdaj zakaj kako	vprašalni zaimek
Besedne vrste	samostalniška besedna vrsta	pridevniška besedna vrsta	prislovna besedna vrsta	

Vloga v povedi

1. skladijska vloga osebka, predmeta ali prislovnega določila
2. sporočilna vloga: vpraševanje po predmetnopomenskih sestavinah sporočila

Stavek: Os. —> pov. —> pr. + p.d.

kdo-kaj

koga-česa
2.-6. skl.

kdaj
kje
zakaj
čemu
kako

Povezava s sporočanjem

Sporočajska spodbuda* je lahko besedilo, s katerim oživimo spomin na problemski položaj, ki spodbuja k vpraševanju in iskanju odgovorov; slika, ki tak položaj ponazori; ne-

*Sredstva spodbude (besedilo, slikovni položaj) so deloma prevzeta po delu H. J. Heringer in drugi, Wortwechsel, 1979, Ernst Klett.

posreden dogodek iz življenja učencev. Sporočanja ne moremo vselej navezati na prepričljive govorne položaje, ker se v času obravnave za to ne ponudi ustrezna priložnost. Lahko pa z besedilom, izraženim pisno ali ustno, obudimo spomin na tak dogodek.

Prepričljiv problemski položaj, ki spodbuja k vpraševanju in odgovarjanju, je iskanje izgubljenega predmeta, npr. denarnice.

Tina je nakupovala. Kupila je kruh, sladkor in jabolka. Ob povratku domov je srečala prijateljico. Poklepotali sta na pločniku, nato pa sta se šli igrati na dvorišče. Čez nekaj časa je hotela domov in ugotovila, da v košari ni denarnice.

Zastavljajo se vprašanja:

- kako sem izgubila denarnico,
- kje sem jo nazadnje še imela,
- kam bi lahko denarnica izginila,
- kdo bi jo lahko vzela,
- koga bi poprosila za pomoč ali nasvet.

Da bi lahko organizirali potek vpraševanja in raziskali mogoče odgovore, razčlenimo potek dogajanja in ga prikažemo s tabelsko sliko:

KRAJ:	pri blagajni v trgovini	na poti domov	na igrišču
UDELEŽENCI DOGODKA:	Tina, blagajničarka, znanka	prijateljica mimoidoči	prijateljica
DEJAVNOSTI:	plačevanje, razliko da v denarnico, nakupljene predmete in račun v košaro.	pogovor s prijateljico na pločniku	torbica na drevesu, igra, pogovor

Razčlemba mogočih odgovorov v posameznih položajih:

- a) Tina in prijateljica: Tina ni natančno preiskala košare, denarnica je bila pod papirjem za kruh; Tina je košaro zamenjala; prijateljica je zagledala neskrbno položeno denarnico in jo je skrila; denarnica je dejansko izginila.
- b) Denarnico je Tina pozabila pri blagajni; blagajničarka zahteva opis denarnice in dokaz; denarnico je našla stranka in jo nesla vodji oddelka; Tina mora k vodji oddelka.
- c) Mimoidoči zagleda otroke pri igri; domneva, da je eden izmed njih izgubil denarnico; našel jo je in jo po natančnem opisu vrnil Tini. Ali: deklice ga prosijo, naj jim svetuje, kaj bi storile.

Na podlagi opisanih položajev lahko zaigramo ustrezne vloge.

Kako vprašanje in odgovor prilagajamo sporočilnemu namenu

Položaj: Lastnik avtomobila vprašuje skupino otrok, ki se igrajo v bližini, kdo je popraskal avto.

Sporočilna namera: lastnik želi zvedeti za krivca, otroci se izmikajo odgovoru, ker ga ne vedo, ne želijo ali nočejo povedati.

Učenci naj spoznajo stopnjevanje vprašalne tehnike (na skupino usmerjeno vprašanje, ki zahteva dopolnilni odgovor; na posameznika usmerjeno odločevalno vprašanje, ki zahteva odgovor z da ali ne; ponovitev vprašanja; posredna oblika vpraševanja) in načine izmikanja odgovoru (molč, odgovor z vpraševanjem, posreden odgovor, umik s prizorišča).

Potek pogovora:

Lastnik avta vprašuje	Otroci odgovarjajo	Vrsta dejanja
<i>Kdo je to storil?</i>		Vprašanje po vršilcu dejanja. Odgovora ni. Izmikanje z molkom.
<i>Kdo je bil to?</i>	Deček: <i>Mi smo se samo igrali.</i>	Ponovitev vprašanja. Izmikanje odgovoru s posrednim odgovorom.
<i>Želim zvedeti, kdo izmed vas je to užpil?</i>	Drugi deček: <i>Vsi smo bili tu.</i>	Izmikanje odgovoru: vsi smo mogoči krivci.
<i>(Deklici) Si bila ti zraven?</i>		<i>Vpraševalec se z odločitvenim vprašanjem usmeri na posameznika.</i> Izmikanje odgovoru z nasprotnim vprašanjem.
<i>Rad bi vedel, ali si bila zraven?</i>	Deklica: <i>Ne.</i>	Vztrajanje pri prvotnem vprašanju. Neposreden, jasen odgovor.
<i>(Drugemu dečku) A si ti opraskal avto?</i>		Odločitveno vprašanje o krivdi naslovnika. Posredno zanikanje krivde z vzročno razlago. Prizadet umik s prizorišča.
<i>(Drugi deklici) Ti pa si vendar bila zraven? Kako se je zgodilo?</i>	Deček: <i>Saj se sploh nisem igral (prizadeto odide).</i>	Novo vprašanje po opisu dogodka, ki naslovnika deloma razbremenjuje krivde. Deklica klone, vendar želi, da bi odgovoril kdo drug.
	Deklica drugi deklici: <i>Mojca, povej ti!</i>	Mojca, na katero se lastnik avta ni neposredno obrnil, se izmakne odgovoru, tako da vprašanje preusmeri na odsotnega otroka.
	Mojca: <i>Ne povem. Vprašajte dečka, ki je odšel.</i>	

Obe opisani sporazumevalni spodbudi sta prepričljivi. Iskanje izgubljenega predmeta je pogost in otrokom ne tuj položaj, izmikanje odgovoru pa prav tako. Razčlembi obeh primerov sledi razčlemba še drugih podobnih položajev, ki so jih doživeli učenci.

Uprizorimo lahko položaj, ki se je ali bi se lahko zgodil v razredu: nekdo je razbil okno, učitelj išče krivca, a učenci ga nočejo povedati. Igranju vlog sledi razčlemba uporabljenih vprašanj in odgovorov, nato pa še iskanje vrednostnega odgovora na vprašanje, zakaj učenci ne želijo ali nočejo odgovoriti, katero družbeno razmerje med razrednim kolektivom in učiteljem jim preprečuje, da bi bili iskreni, kaj bi se moralo spremeniti, da bi do takih položajev ne prišlo. V življenju najdemo dovolj motivirane položaje, v katerih resnice ni mogoče sporočiti (zasliševanja med vojno itn.).

Intervju

Intervju je oblika govorne dejavnosti, pri kateri se vprašanje in odgovor najpogosteje pojavita. Pri obravnavi zasledujemo naslednje cilje:

- učenci spoznajo, da je intervju pomembna oblika sporazumevanja, s katero pridemo do podatkov o naslovniku tako, da ga po njih vprašamo; podatke si zabeležimo in jih sporočimo drugim (gledalcem televizije, bralcem časopisa, šolskega glasila, poslušalcem radia);
- na intervju se pripravimo s katalogom vprašanj ali geselskih iztočnic;
- intervju »zaigramo« ali pa ga dejansko izvedemo;
- raziskujemo, kako se v intervjuju zrcali izpraševalčev in izprašančev interes (izbira vprašanj, izmikanje odgovorom itn.);
- urimo pretvorbo prvotnega govora, sestavljenega iz vprašanj in odgovorov, v razne oblike poročanega govora.

Uvodoma zaigramo intervju v razredu. En učenec igra poročevalca, drugi vprašano osebo. Ostali učenci so opazovalci. Zapisujejo si vprašanja, ugotavljajo, kdaj je bil pogovor zanimiv in duhovit, kdaj dolgočasen; ali so si vprašanja sledila v smiselnem zaporedju in katera vprašanja bi kazalo še zastaviti.

Nato načrtujemo intervju z odraslimi: delavci v tovarni, prometnikom, pomivalcem oken, šoferjem mestnega avtobusa, povprašamo naključno izbrano osebo po stališčih do nekega aktualnega dogodka itn. Učenci si zabeležijo vprašanja ali vsaj geselske iztočnice za vprašanje: starost, poklic, družina, konjički, zanimanja, uspeh v poklicu in okoliščine na delovnem mestu, želje in načrti za prihodnost. Primer: intervju z delavcem v tovarni pohišva (lakirnici):

Vprašanja: *A ste s svojim sedanjim delom zadovoljni?*

Je delo naporno?

Če bi imeli priložnost ali če bi lahko začeli znova, a bi se spet odločili za ta poklic?

Kateri poklic bi si izbrali?

Zakaj?

A bi želeli, da bi vaši otroci opravljali isto delo?

Kaj vas na delovnem mestu najbolj moti? Hrup, prah, močne vonjave?

A so okoliščine škodljive za zdravje?

Katere samoupravne ali druge vloge opravljate v tovarni?

Itn.

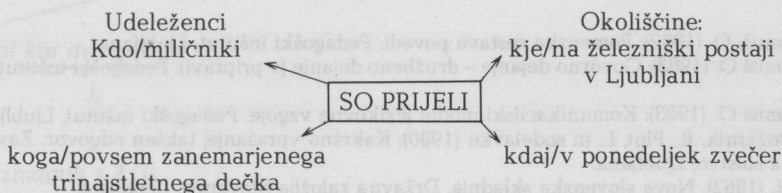
Kako se temeljno razmerje med vprašanjem in odgovorom zrcali v zgradbi povedi in besedila

Vprašanje je temeljno spoznavno razmerje do sveta, prek katerega vstopa sporočevalec v razmerje z naslovnikom, hoteč najti odgovor. Ni torej naključje, da je to temeljna spoznavevalna oblika otroštva. Prvotna dvogovorna oblika vprašanje-odgovor pa se pretvori v navidez monološko sestavo povedi in besedila. Toda tako poved kot besedilo temelji na podmeni, da naslovnik sporočenih podatkov ne ve, zato mu jih sporočamo. Izhodišče povedi je tista sestavina, za katero domnevamo, da je znana naslovniku, jedro povedi – novi del sporočila, pa je odgovor na postavko, da naslovnik teh podatkov ne pozna in mu jih zato sporočamo. Povedi in besedila odgovarjajo na vprašanja, kdo je kaj storil, kaj je storil, kdaj je storil, kje, zakaj in kako je dejanje potekalo. V jeziku ta pojav obravnavamo kot vprašalnice po stavčnih členih, ne postavimo pa navezav z dejansko rabo.

KAJ	<i>Danes ob 19.30 je vlak približno 300 metrov pred železniško postajo v Renki do smrti povozil</i>	KDAJ
KOGA	<i>Jožeta Špeharja iz Mošenika pri Zagorju, ki je bil zaposlen na železniški postaji v Zagorju.</i>	KJE
KAKO	<i>Vzrok nesreče še raziskujejo</i>	ZAKAJ

Učenci skušajo poiskati odgovore na zastavljena vprašanja, nato pa z vprašalnici sami oblikujejo poročilo o poteku nesreče ali kakega drugega zanimivega dogodka. V poročilu morajo povedati, kdo je nesrečo povzročil, kdaj in kje se je zgodilo, kako je potekala in zakaj je prišlo do nje. Vprašanja razdelimo na dve skupini: vprašanja po udeležencih dogodka in vprašanja po okoliščinah dogodka. Učenci spoznajo, da ta vprašanja usmerjajo nastajanje povedi in besedila.

a) Vprašalnice po sestavinah povedi usmerjajo oblikovanje povedi

Poved: Miličniki so prijeli v ponedeljek zvečer na železniški postaji v Ljubljani povsem zanemarjenega trinajstletnega dečka.

b) Odgovori na vprašanja so iztočnica za oblikovanje poročila o poteku dogodka. Učenci odgovorijo na naslednja vprašanja in nato na tej podlagi oblikujejo poročilo.

KAJ	SE JE ZGODILO?
NESREČA	_____
_____	_____
KDO	JE BIL UDELEŽEN?
KDAJ	SE JE DOGODEK ZGODIL?
KJE	SE JE DOGODEK ZGODIL?

KAKO

JE POTEKAL?

ZAKAJ

SE JE ZGODIL?

Poročilo lahko oblikujemo skladenjsko na več načinov:

Npr. *Zgodila se je nesreča. Bilo je megleno in mrzlo zimsko jutro. Stopnice pred hišo so bile spolzke. Sosedova Mojca je spodrsnila in si zlomila nogo.*

Mrzlega in meglenega zimskega jutra je sosedomi Mojci spodrsnilo na spolzkih stopnicah pred hišo in zlomila si je nogo.

Zmožnost izraziti potek dogodka na več izbirnih načinov je pomembna sestavina sporazumevanja, zato jo je treba zavestno spodbujati, seveda pa vselej tudi ovrednotiti, katerim govornim položajem ustrezajo posamezne izbirne možnosti.

Raba vprašalnic ni samo sredstvo, s katerim uzaveščamo sestavo in tvorjenje povedi in besedila, ampak omogoča, da učenci brez težav spoznajo sestavljenost stavčnega člena. Ugotovijo, da lahko sestavine dogodka opišejo bolj ali manj nadrobno; to pa se izrazi v sestavljenosti stavčnega člena, ki ga izrazimo z besedo, besedno zvezo, stavkom ali stavčno zvezo.

Npr. *Miličniki so prijeli mladeniča; trinajstletnega mladeniča; povsem zanemarjenega trinajstletnega mladeniča, ki je odšel od doma v ponedeljek zjutraj.*

Na zaključku pa skušajmo odgovoriti še na vprašanje, ali obravnavo začeti z opazovanjem oblike, izraznih sredstev za udejanjanje govornega dejanja ali nasprotno. Pri mlajših učencih je pouk smotno zasnovati pomensko, tako da začnemo z rabo izraznih sredstev v motiviranih in prepričljivih govornih položajih in nato opazujemo, kako smo vprašanja izražali. Pri starejših učencih pa lahko začnemo z opazovanjem oblik ter nato raziskujemo, katera dejanja lahko z njimi udejanjimo v raznih govornih položajih.

Literatura:

Kunst-Gnamuš, O. (1982): Pomenska sestava povedi. Pedagoški inštitut, Ljubljana.

Kunst-Gnamuš O. (1983): Govorno dejanje – družbeno dejanje (v pripravi). Pedagoški inštitut, Ljubljana.

Kunst-Gnamuš O. (1983): Komunikacijski model jezikovne vzgoje. Pedagoški inštitut, Ljubljana.

Marentič-Požarnik, B., Plut, L. in sodelavke (1980): Kakršno vprašanje, takšen odgovor. Zavod SR Slovenije za šolstvo, Ljubljana.

Toporišič, J. (1982): Nova slovenska skladnja. Državna založba Slovenije, Ljubljana.